

JADIDCHILIK HARAQATI VA UNING O'ZBEKISTON TARIXIDAGI O'RNI

Razzoqova Sabina Yo'ldoshmurot qizi

Buxoro viloyati Qorako'l tumani 1-son texnikum tarix fani o'qituvchisirazzoqovasabina1@gmail.comMAQOLA
MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

*Received: 24.03.2026**Revised: 25.03.2026**Accepted: 26.03.2026*

KALIT SO'ZLAR:

*jadidchilik,
ma'rifatparvarlik, milliy
uyg'onish, yangi usul
maktablari, Turkiston
muxtoriyati, ta'lim
islohoti, milliy ong.**Mazkur maqolada XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston hududida yuzaga kelgan jadidchilik harakati, uning ijtimoiy-ma'rifiy, madaniy va siyosiy mohiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda jadidchilikning shakllanish omillari, asosiy namoyandalari, ta'lim tizimidagi islohotlari hamda milliy uyg'onish jarayonidagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, jadidchilik harakatining evolyutsiyasi, uning siyosiy bosqichi va zamonaviy O'zbekiston taraqqiyotidagi ahamiyati kompleks yondashuv asosida ochib berilgan.*

Kirish

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Markaziy Osiyo hududida yuzaga kelgan jadidchilik harakati mintaqa tarixida tub burilish yasagan ijtimoiy-ma'naviy va siyosiy hodisa sifatida baholanadi⁹². Ayniqsa, hozirgi O'zbekiston hududida ushbu harakat milliy uyg'onish, ma'rifatparvarlik va modernizatsiya jarayonlarining asosiy omillaridan biri bo'lib xizmat qilgan⁹³.

Mazkur davr Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosati, ijtimoiy tengsizlikning kuchayishi va an'anaviy ta'lim tizimining zamon talablariga javob bermay qolganligi bilan

⁹² Normetov, Bunyod Jasur o'g'li. Jadidchilik harakati va uning O'zbekiston tarixidagi o'rni // *Sovremennoe obrazovanie i issledovaniya*. – 2025. – №1, qism 7. – B. 6–10.

⁹³ Uzbekova, Sadoqat Primovna. Jadidchilik harakatining O'zbekiston tarixidagi o'rni va ahamiyati // *Innovative Academy*. – 2025. – DOI: 10.5281/zenodo.17200395.

xarakterlanadi⁹⁴. Shu sababli, mahalliy ziyolilar jamiyatni yangilash, xalqni ilm-fan va ma'rifat orqali taraqqiyot sari yetaklash zarurligini chuqur anglay boshladilar.

“Jadid” atamasi arab tilidan olingan bo‘lib, “yangi” ma’nosini bildiradi. Jadidlar eski usuldagi diniy-ta’lim tizimini tanqid qilib, “usuli jadid” asosida zamonaviy fanlarni o‘qitishga yo‘naltirilgan yangi maktablar tashkil etdilar. Bu maktablarda matematika, geografiya, tarix va boshqa fanlar o‘qitilib, yosh avlodni zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish maqsad qilingan edi⁹⁵.

Jadidchilik harakati dastlab Qrimda Ismoil Gaspirali faoliyati bilan shakllanib, keyinchalik Turkiston hududida keng yoyildi va qisqa vaqt ichida madaniy, ijtimoiy hamda siyosiy harakat darajasiga ko‘tarildi. Jadidlar matbuot, teatr va ta’lim orqali xalq ongini uyg‘otishga, milliy o‘zlikni anglashni kuchaytirishga katta e’tibor qaratdilar⁹⁶.

Bundan tashqari, jadidchilik harakati siyosiy jarayonlarga ham faol ta’sir ko‘rsatib, milliy davlatchilik g‘oyalarining shakllanishiga zamin yaratdi. 1917-yilda Turkiston muxtoriyatining e’lon qilinishi jadidlarning siyosiy qarashlari amaliy bosqichga o‘tganining yorqin ifodasi bo‘ldi. Garchi bu muxtoriyat qisqa muddat faoliyat yuritgan bo‘lsa-da, u keyingi mustaqillik harakatlari uchun muhim tarixiy asos bo‘lib xizmat qildi⁹⁷.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi jadidchilik harakatining vujudga kelish omillari, uning asosiy g‘oyalari va O‘zbekiston tarixidagi o‘rnini ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat.

Jadidchilik harakatining shakllanish omillari

Jadidchilik harakati XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston hududida yuzaga kelib, o‘z davrining murakkab siyosiy va ijtimoiy jarayonlari mahsuli sifatida shakllandi. Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosati natijasida mahalliy boshqaruv tizimi izdan chiqib, iqtisodiy va madaniy hayotda nomutanosiblik kuchaydi. Bu esa milliy ziyolilarni jamiyatni isloh qilish yo‘llarini izlashga undadi.

An’anaviy maktab va madrasalarda ta’limning diniy doirada cheklanib qolishi, dunyoviy fanlarning yetishmasligi jamiyat taraqqiyotiga to’sqinlik qilayotgan edi. Shu bois jadidlar ta’limni yangilashni ijtimoiy taraqqiyotning asosiy omili sifatida ko‘rdilar.

⁹⁴ Rustamaliyev, Jaxongir Fakhridin o‘g‘li. Jadidchilik harakati va uning O‘zbekiston tarixidagi o‘rni // *Journal of New Century Innovations*. – 2025. – Vol. 82, Issue 1. – B. 96–99.

⁹⁵ Uzbekova, Sadoqat Primovna. Jadidchilik harakatining O‘zbekiston tarixidagi o‘rni va ahamiyati // *Innovative Academy*. – 2025. – DOI: 10.5281/zenodo.17200395.

⁹⁶ Jadidlar harakati haqida maqola // Oliy mahad.uz. – Elektron manba: <https://oliymahad.uz/36485>

⁹⁷ Jadidchilik // O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. – Elektron manba: <https://uz.wikipedia.org/wiki/Jadidchilik>

Jadidchilik g'oyalari dastlab Qrimda Ismoil Gaspirali tomonidan ilgari surilib, uning "usuli jadid" tizimi orqali savod chiqarishning yangi usuli yaratildi. Bu tizim Turkiston hududida tez tarqalib, yangi usul maktablarining ochilishiga asos bo'ldi.

Jadidlarning ma'rifiy faoliyati va ta'lim islohotlari

Jadidchilik harakatining markazida ma'rifatparvarlik g'oyasi turar edi. Jadidlar jamiyatni faqat ilm-fan orqali rivojlantirish mumkinligini asoslab berdilar. Shu maqsadda ular yangi usul maktablarini tashkil etib, ularda matematika, geografiya, tarix, tabiiyotshunoslik kabi fanlarni o'qitishni yo'lga qo'ydilar.

Jadidlar tomonidan yaratilgan darsliklar va o'quv qo'llanmalar ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda muhim rol o'ynadi. Xususan, Abdulla Avloniy va Munavvarqori Abdurashidxonovning pedagogik faoliyati bu jarayonda alohida ahamiyat kasb etdi.

Bundan tashqari, jadidlar matbuot va teatr orqali ham jamiyat ongiga ta'sir ko'rsatdilar. Gazeta va jurnallar ijtimoiy muammolarni yoritish, teatr esa xalqni ma'rifatga chorlash vositasiga aylandi.

Jadidchilikning qiyosiy tahlili (Turkiston va boshqa hududlar)

Jadidchilik harakatini to'liq anglash uchun uni boshqa mintaqalardagi modernizatsiya jarayonlari bilan qiyosiy tahlil qilish muhimdir. Qrim-tatar jadidchiligi va Turkiston jadidchiligi o'rtasida g'oyaviy o'xshashlik mavjud bo'lib, ikkalasida ham ta'limni modernizatsiya qilish, milliy ongni uyg'otish asosiy maqsad bo'lgan.

Biroq Turkiston jadidchiligi o'ziga xos xususiyatlarga ega edi. U mustamlakachilik sharoitida shakllanganligi sababli, unda siyosiy ozodlik g'oyalari kuchliroq namoyon bo'ldi.

Shuningdek, bu harakatni Usmonli imperiyasidagi Tanzimat islohotlari bilan ham qiyoslash mumkin. Har ikkala holatda ham jamiyatni zamonaviylashtirish, ta'limni yangilash va davlat boshqaruvini isloh qilishga urinish kuzatiladi.

Jadidlarning asarlari va g'oyaviy qarashlari tahlili

Jadid mutafakkirlari o'z g'oyalarini adabiyot va publitsistika orqali keng targ'ib qilganlar. Ularning asarlari jamiyatdagi muammolarni ochib berish va xalqni uyg'otishga xizmat qilgan.

Masalan, Mahmudxo'ja Behbudiyning "Padarkush" asarida ma'rifatsizlik va jaholat oqibatlari keskin tanqid qilinadi. Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq"

asarida esa yosh avlodni tarbiyalash, axloqiy qadriyatlarni shakllantirish masalalari yoritiladi⁹⁸.

Abdurauf Fitrat o'z asarlarida milliy o'zlikni anglash va jamiyatni isloh qilish zarurligini asoslab bergan. Bu asarlar jadidchilik harakatining nazariy asosini tashkil etadi.

Jadidchilikning siyosiy bosqichi va Turkiston muxtoriyati

XX asr boshlariga kelib jadidchilik harakati siyosiy tus ola boshladi. Jadidlar milliy davlatchilik g'oyalarini ilgari surib, mustaqil boshqaruv tizimini yaratishga intildilar.

1917-yilda Turkiston muxtoriyatining e'lon qilinishi ushbu harakatning siyosiy bosqichga o'tganini ko'rsatadi. Muxtoriyat demokratik tamoyillar asosida tashkil etilgan bo'lib, milliy va diniy erkinlikni ta'minlashni maqsad qilgan edi.

Biroq bu muxtoriyat uzoq davom etmadi va bolsheviklar tomonidan tugatildi. Shunga qaramay, u milliy davlatchilik g'oyasining shakllanishida muhim tarixiy tajriba bo'ldi.

Jadidchilikka tanqidiy yondashuv

Jadidchilik harakati katta ijobiy natijalarga erishgan bo'lsa-da, uning ayrim cheklovlari ham mavjud edi. Avvalo, jadidlar orasida yagona siyosiy strategiyaning mavjud emasligi harakatning zaif tomonlaridan biri bo'ldi.

Bundan tashqari, konservativ diniy doiralar tomonidan jadidlarga qarshilik ko'rsatildi. Bu esa ularning islohotlarini keng miqyosda amalga oshirishga to'sqinlik qildi.

Shuningdek, jadidlar faoliyatining asosan ma'rifiy yo'nalishda cheklanganligi ularning siyosiy muvaffaqiyatlariga salbiy ta'sir ko'rsatgan deb baholanadi.

Jadidchilikning zamonaviy ahamiyati

Bugungi kunda jadidchilik harakatining merosi O'zbekiston taraqqiyotida muhim o'rin tutadi. Jadidlarning ta'limni modernizatsiya qilish, milliy ongni shakllantirish va jamiyatni yangilashga qaratilgan g'oyalari hozirgi davrda ham dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Ayniqsa, ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar jadidlar ilgari surgan g'oyalarning davomiyligi sifatida baholanishi mumkin.

Jadidchilik harakatining tarixiy natijalari

Jadidchilik harakati Turkiston jamiyatining ijtimoiy va madaniy hayotida sezilarli o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Eng avvalo, bu harakat ta'lim tizimini yangilash orqali jamiyatning intellektual salohiyatini oshirishga xizmat qildi. Yangi usul maktablarining

⁹⁸ Uzbekova, Sadoqat Primovna. Jadidchilik harakatining O'zbekiston tarixidagi o'rni va ahamiyati // *Innovative Academy*. – 2025. – DOI: 10.5281/zenodo.17200395.

tashkil etilishi natijasida qisqa vaqt ichida savodxonlik darajasi oshib, ilm-fanga qiziqish kuchaydi.

Shu bilan birga, jadidlar tomonidan yo'lga qo'yilgan matbuot faoliyati ijtimoiy fikr shakllanishida muhim rol o'ynadi. Gazeta va jurnallar orqali jamiyatdagi muammolar ochiq muhokama qilina boshladi, bu esa aholining siyosiy ongini oshirishga xizmat qildi.

Jadidchilik harakati natijasida milliy o'zlikni anglash jarayoni jadallashdi. Milliy til, madaniyat va tarixga bo'lgan qiziqish ortib, bu jarayon keyinchalik milliy davlatchilik g'oyalarining shakllanishiga zamin yaratdi.

Jadidchilik g'oyalarining evolyutsiyasi

Jadidchilik dastlab ma'rifiy harakat sifatida shakllangan bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan u ijtimoiy-siyosiy mazmun kasb eta boshladi. Bu evolyutsiya harakatning ichki rivojlanish qonuniyatlari bilan bog'liq bo'lib, jadidlarning maqsadlari tobora kengayib bordi.

Dastlab ular ta'limni isloh qilish orqali jamiyatni rivojlantirishni ko'zlagan bo'lsalar, keyinchalik siyosiy erkinlik, milliy mustaqillik va demokratik boshqaruv g'oyalarini ilgari sura boshladilar. Bu jarayon jadidchilikni oddiy ma'rifiy oqimdan keng qamrovli ijtimoiy harakat darajasiga olib chiqdi.

Shu nuqtai nazardan, jadidchilikni bosqichma-bosqich rivojlangan harakat sifatida talqin qilish mumkin:

- ma'rifiy bosqich;
- madaniy-ma'rifiy kengayish bosqichi;
- siyosiy bosqich.

Jadidchilik va milliy identifikatsiya masalasi

Jadidchilik harakati milliy identifikatsiya shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynadi. Jadidlar millat tushunchasini faqat etnik birlik sifatida emas, balki madaniy va ma'naviy birlik sifatida talqin etdilar.

Ular milliy tilni rivojlantirish, tarixni qayta anglash va madaniy merosni tiklash orqali jamiyatda yangi o'zlik tuyg'usini shakllantirishga harakat qildilar. Bu jarayon natijasida milliy ong kuchayib, jamiyatda birlik va birdamlik g'oyalari mustahkamlandi.

Jadidlarning bu yondashuvi zamonaviy milliy identifikatsiya nazariyalari bilan hamohang bo'lib, ularning qarashlari o'z davridan ancha ilgarilab ketganini ko'rsatadi.

Jadidchilik harakatining cheklovlari va tarixiy saboqlari

Har qanday ijtimoiy harakat kabi jadidchilik ham ma'lum cheklovlarga ega edi. Avvalo, harakat ichida yagona strategiyaning shakllanmaganligi uning samaradorligini pasaytirdi.

Bundan tashqari, jadidlarning g'oyalari jamiyatning barcha qatlamlari tomonidan bir xil darajada qabul qilinmadi. Ayniqsa, konservativ kuchlar tomonidan ko'rsatilgan qarshilik harakat rivojiga to'sqinlik qildi.

Shuningdek, jadidlar faoliyatining siyosiy bosqichi yetarlicha mustahkam tashkil etilmagani sababli ularning siyosiy maqsadlari to'liq amalga oshmadi.

Biroq bu kamchiliklar jadidchilik harakatining tarixiy ahamiyatini kamaytirmaydi, aksincha, ularni chuqurroq tahlil qilish zamonaviy islohotlar uchun muhim xulosalar chiqarishga yordam beradi.

Jadidchilik merosining zamonaviy talqini

Bugungi kunda jadidchilik harakatining g'oyalari O'zbekiston taraqqiyotida o'z aksini topmoqda. Ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, milliy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirish, yosh avlodni ma'naviy yetuk etib tarbiyalash kabi yo'nalishlar jadidlar merosining davomiyligini ko'rsatadi.

Zamonaviy sharoitda jadidchilikni faqat tarixiy hodisa sifatida emas, balki rivojlanish konsepsiyasi sifatida talqin qilish mumkin. Chunki uning asosiy g'oyalari — ilm-fan, taraqqiyot, milliy ong va ochiqlik — bugungi globallashuv davrida ham dolzarb hisoblanadi.

Xulosa

Jadidchilik harakati XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston hududida yuzaga kelgan eng muhim ijtimoiy-ma'rifiy hodisalardan biri sifatida tarixda chuqur iz qoldirdi. Ushbu harakat o'z mohiyatiga ko'ra jamiyatni yangilash, ilm-fan va ma'rifat asosida taraqqiyotga erishish hamda milliy ongni shakllantirishga qaratilgan edi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, jadidlar tomonidan amalga oshirilgan ta'lim islohotlari jamiyatning intellektual rivojlanishida muhim omil bo'lib xizmat qilgan. Yangi usul maktablarining joriy etilishi, zamonaviy fanlarning o'qitilishi va darsliklarning yaratilishi natijasida ta'lim tizimi tubdan yangilandi. Bu esa o'z navbatida, xalqning dunyoqarashi kengayishiga va ijtimoiy faolligining ortishiga olib keldi.

Shuningdek, jadidchilik harakati milliy uyg'onish jarayonining jadallashuviga sabab bo'lib, milliy til, madaniyat va tarixga bo'lgan e'tiborni kuchaytirdi. Jadidlar faoliyati natijasida jamiyatda milliy o'zlikni anglash jarayoni yangi bosqichga ko'tarildi va bu keyinchalik milliy davlatchilik g'oyalarining shakllanishiga asos bo'ldi.

Biroq, jadidchilik harakatining rivojlanishida ayrim cheklovlar ham mavjud bo'lgan. Xususan, ichki tashkiliy birlikning yetishmasligi, konservativ kuchlarning qarshiligi va siyosiy sharoitning murakkabligi harakatning to'liq amalga oshishiga to'sqinlik qilgan.

Shunga qaramay, jadidchilik harakati o'zining tarixiy missiyasini bajarib, jamiyat taraqqiyotiga muhim turtki berdi.

Bugungi kunda jadidchilik merosi O'zbekistonning zamonaviy rivojlanishida muhim nazariy va amaliy asos sifatida namoyon bo'lmoqda. Jadidlarning ta'limni modernizatsiya qilish, milliy qadriyatlarni asrab-avaylash va ochiq fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan g'oyalari hozirgi davrda ham o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Shu bois jadidchilik harakatini nafaqat tarixiy hodisa sifatida, balki jamiyatni yangilash va rivojlantirishga qaratilgan universal konsepsiya sifatida baholash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ahmedov, S., Rajabov, Q. Jadidchilik // O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. – Toshkent, 2000–2005.
2. Jadidchilik // O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. – Elektron manba: <https://uz.wikipedia.org/wiki/Jadidchilik>
3. Jadidlar harakati haqida maqola // Oliy mahad.uz. – Elektron manba: <https://oliymahad.uz/36485>
4. Normetov, Bunyod Jasur o'g'li. Jadidchilik harakati va uning O'zbekiston tarixidagi o'rni // Sovremennoe obrazovanie i issledovaniya. – 2025. – №1, qism 7. – B. 6–10.
5. Rustamaliyev, Jaxongir Fakhridin o'g'li. Jadidchilik harakati va uning O'zbekiston tarixidagi o'rni // Journal of New Century Innovations. – 2025. – Vol. 82, Issue 1. – B. 96–99.
6. Uzbekova, Sadoqat Primovna. Jadidchilik harakatining O'zbekiston tarixidagi o'rni va ahamiyati // Innovative Academy. – 2025. – DOI: 10.5281/zenodo.17200395.